

Setumaa 1938

[Ello Kirss](#)

*Kui kevadel 1938 avaldasin soovi hakata Eesti Rahvaluule Arhiivi stipendiaadiks, siis määrati mind väga mugavalt mu kodumaale -- Setusse. Pidin läbi käima selle Meremäe ja Vilo valla setu-vene segakülade ala, mille keskpaigu asus ka minu kodutalu. Päärõhk tuli panna juttude, ikulaulude*¹ ja õigusklüku rahvatraditsiooni kogumisele. Tööd tuli alata niipea, kui eksamid lubasid, sest kuu aja taga ähvardas juba jutusteamisele kardetav heinaaeg. Otsustasin kogumist alata kõige koduligidasemaist küladest, Krantsovast, Vasildest ja Sergast ning siis järkjärgult siirduda kaugemale.*

Nüi saabusin viimase maipäeva soojas viimas Tartust koju, Süvaorgu -- oma kogumismatkade lähtepunkti täies kogujavarustuses, kaasas ERA-lt tunnistus, reisirahad ja algajale ülitarvilikud juhised kogumistööks.

Siin kodus ei ennustatud hääd minu ettevõttele. Mis lootvat mina veel leida uudist, nii arvas isa, kui siin juba tema poisikesepõlvest saadik olevat kogutud seda luulet. Tema mäletavat, kuidas Heinrich Prantski mitu korda olevat tulnud nende poole öömajale, et tarvis jälle mõni päev kirjutada laule, muidu Helene Masen* läheb ette. Teiseks arvas isa, et suvel keegi ei hakka jändama juttude- lauludega, kuna setudel sellisteks asjadeks on juba oma päris aeg olemas -- lihasööök talvel. Sarnased sünged ennustused panid mu küll kihhelema, kuid kohe esimestel päevadel ei saanud ma hakata neid ei tööks tegema ega ka ümber lükkama. Minu tulekupäeva vihm oli leotanud muhedaks ka maamulla ja oli tulnud ülim aeg kartuliistutamiseks. Et oma lähte- ja peatusjaamaga, selle koduga ikka, suhteid soojendada (edaspidise kogumistöö huvideski), selleks aitasin kõigepäält kartulid maasse tippida.*

Serga asunduses

Oma esimese kogumisreisi teen Serga küla metsase tagamaa asendustaludesse. Esimesel talul, kuhu pöördun, on väike neljanurgeline õu, mida piiravad kolmest küljest pähooned - tare, ait, laut -, kõik väikesed, jämedatest palkidest raiutud, vihmast veel mitte täiesti tuhmistunud. Neljandat õuekülge piirab varbadest aed ja selles on kablaga värav. Tare taga kahiseb hiiglakask - viimane meeldetuletus hiljutivallutatud metsast. Sarnase eluaseme süü metsakünkale on endale loonud mõni Serga lasterikka isa poegadest. Isa on maade kruntiajamisel võtnud oma osa süü tagamaale, et saada selle eest natuke rohkem seda kehvagi põhja oma paljudele poegadele. 8-10 ha on harilikult sarnast kolmehoonelist õueidüllil kandva maatüki suurus.

Tares peseb noor perenaine lage. On ju pühadenädal. Väike poju püüab põrandale langevaid veetibasid. Peremeest nägin tulles kartulivagusid kinni ajamas. Seletan oma tuleku põhjuse ja küsin, kas talus pole kedagi vanemat inimest, kes teaks jutuseid seletada. Ei olevat. Nemat on ainult kolmekesi ja kõik noored. Ehk siis noorik ise mõistab vähemalt kooluikka. Ka seda ei mõista ta. "Kes no' nüüd inämb naid vannu vigurit pidä?" Pole midagi parata. Vähemalt esimene neist muust ilmast nii eraldatud tagamaataludestki on juba nii kaine ja viguriteta, et pean säält tühji käsi lahkuma.

Siiasamasse üle kingu paistab teise talukese katus ja korsten. Tõusen kinguharjale ja olenki juba teise talu piirkonnas. See on väga sarnane eelmisele. Elumaja vähe suurem, kask pole selle taga, kuid väike kodune hooneterühm näib selga toetavat vastu tihedat tumedat kuusetukka. All lepiku ääres sööb kolm lehma ja ema tütreaga päästavad neid kammitsast, et koju ajada. Suur karvane koer tuleb mind haukuma. "Ilves, ei tohi puttu!" keelavad naised. Teen jälle oma sissejuhatused ja kordan küsimused. Perenaine on otse liigutatud, et vanust asjust hakatakse ka lugu pidama. Ta ise on juba tublisti üle keskea. Kuid kahjaks ei teadvat ka tema jutuseid. Polevat niisugust pääd. "Õgal inemisel om uma hoodzha,*2" seletab ta. "Kellel om jutusõhoodzha, tuu jo' näid kullõski õgast paigast ja püsüse' nä' täl kõik meeleh ka'. Mul om rohkõmb tüü-hoodzha." Aga ikulaulud? "Noh, naid mõist õgäüts. Ku sul ka uma ar' koolõs, hallõ om, ni' ikõt pääle umma halõhust." Lähme tarre ikulaulu kirjutama. Tal on seni aega, kui peremees Miko valmistab kartulimaad. Siis lähevad nad tütar Manniga kartulipanemist lõpetama. Terve maja on ehitatud esialgselt üheks ruumiks vana viisi järele ning hiljem kerge laudseinaga eraldatud pära- ja edepooleks. Perenaine viib mu pärapoolele, kus on pikk pink akna all, pühase*3 ümber mitmemustrilisi käterätikuid ja aknal pääsusilmi katkise kaelaga pudelis. Perenaine ise vahetab eespool puhta räbiku*4 selga ja tuleb siis laulma. Temalt kuulen esimest korda ikulaulu. Ta ikeb tätäkest. Haardub ise nii oma laulust, et pisarad voolavad üle põskede. Hüüatab nii kaugemeelselt sõnumise vahele: "No' viiäs tanomist!"*5, "No naatas hauda laskma!", nagu rändaks ta isegi oma kaeblikkude sõnade rada. Ma kuulan ja unustan kirjutamise. Ta peab seda uuesti kordama. Siis on küll kõik mõtteriimid

ja alliteeratsioonid teised, kuid laulu tundesisu on täpselt sama. Sellelt, tema enese ütlemise järele mittesõnaliselt naiselt, kirjutan esimese ja meeldivama ikulaulu. Maria Vahtramägi on ta nimi.

Mitte kaugel kuusiku taga pidi elama vanamees, keda küsitletud naised olid kahtlustanud jutusteteadmises, Kaar'o Kiveste. Otsin üles temagi elukoha. See on nähtavalt jõukam. Kivilaut, rehi, kaks aita. Tares koob mustajuukseline neiu kangast. Perenaine keedab ahjulõukas suppi. Keskealine peremees tahvib kolde ees kirvega mingit tarberiista ja habemik vanaperemees hoiab päraakna juures väikest pojapoega süles. Tuleb siis jutusteotsija tarre ja seletab oma asja. "A mille naid kirotõdas?" küsib vanaisa. "Noorõ' jo' nüüd inämb naist ei hooli." "Vot selle kirotõdiiski, et noorõ' ei hooli". A vanarahva tarkust ei või kaotsi laska, selle et ta om mõnikõrd ette ku noortõ tarkus." See jutt meeldib vanaisale. Häda ainult, et temalgi ei ole parajat jutuste pääd. Aga "vanna elovärki" on ta valmis mulle seletama, niipalju kui ainult mäletab. Teeme siis ukse ligi suurel söögilaulu algust selle üleskirjutamisega, kuidas Sergas vanast külakoguga ühist karjakaitsemist korraldati. Sel ajal sünnib toas muutusi. Mustajuukseline on tõusnud kangaspuude tagant ja pühib lepavihaga tasahilju laaste põrandalt kokku. Peremees on tahumise lõpetanud. Päraakna alla tekib kuskilt väike ümarik lauake, heegeldatud linagi pääl ja meid vanaisaga juhatatakse sinna kirjutama. Kõik pere jälgib küsitlust ja vanaisa seletusi. Kui see kuidagi komistab, või tarvitab mõnd kangemat sõna, siis teised kohe kurjustavad. Muu pere hakkab sööma, kuid vanaisa ütleb, et me võime jätkata, tema sööb pärast. Pärast kaetaksegi uus laud ja vanaisa ütleb: "Läämi võtami mi ka' lõunat!" Mina ei oska muud, kui lihtsalt laua juurde istuda, vanaisa aga peseb enne käed, heidab pühase poole kumardudes risti ette ja siis alles istub jumalaande juurde. Mul on häbi. Nüüd ta küll võib eneses mõelda, et tsuhkna-mõtsik. Aga vanaisa lükkab kaussi lahkelt minu poole ja hakkame sööma. Kohe tuleb kõõgist mustapatsiline ja toob mulle eritaldrikul suppi. See sorsapoeg on kõik lihtükid pajast noppinud sinna taldrikule. Pääle söögi jätkame kirjutamist, kuid kahjuks lõpeb selle lahke vanaisa aine otsa. Jutuseid ei suuda ta kuidagi meelde tuletada, ehkki on neid nooruses öüdsis olles lõpmata palju kuulnud hobustevahilt Siidralt. Lahkudes tänan südamest lahket pererahvast. "Olõi mink iist," ütleb vanaisa.

Lahkete Kiveste'te rehe taga liivasel kingul näen imelikku elamut. Pisike saunake, turbad laotud katuseks ümber korstnaks pandud paja. Kõrval katuseeta laut või varjualune, ümber lepahaost aed. Selles võiks ehk mõni jutuseajaja elada, mõtlen, tõustes rinnakut üles. Olen just lahti harutanud viletsa väräva kabla (terve see aed peab vist kanu vangistama), kui märkan, et tare uktsel kõlgub suur taba. Pisike, laiaks läinud kutsikas tuleb kuskilt tare alt mind kärinal haukuma. Mäe alt, lepiku veerest hõikab mehe hää: "Õi tulõ siiä!" Sääl karjatab pisike

tüdruk lehma ja vanamees õiendab midagi labidaga. Ligidalt näen, et mees kaevab labidaga põldu ümber. Väike nurk lepiku juures on vaevarikka tööga juba suurtes pankades ümber pööratud. Nüüd märkan ka, et kogu mägi elamu ümber on adrast puutumata, kuna naabritel haljendavad orased. Kaevajal endal näib olevat mingi kuri tõbi. Ta nina asemel on mädane auk. "Jummal appi!" - "Avita Jummal!" - "Teil om uss tabah?" - "Jah. Naistõrahvas läts Palo küllä. Kas tuu mano oll' asja?" Mulle oli tundunud kõhe hakata siit veel jutuseid küsima. Aga nüüd ma taipan, et olen kuulsa kaardipanija Kingo Nati vähjatõbise mehe juures. Nati peaks jutuseid oskama. Seletan oma asja. "Vai nii, vai jutusit! Meil naistõrahvas mõist kül'. Siih ütškõrd käve ka' üts herr. Timä toolõ terve päävä laulsõ." Lepikust tuleb meie poole pikakasvuline naine. Ta kõnnak on mehine. Karedas ja enneaegu vanaksvaevunud näos sädelevad noorelt valjud, rohelist silmad. Kuuldes minu jutusesoovi pahvatab pahaselt: "Mul no' aig siih! Näet Palolt es anda hobõst. No' piät Serka juuskma. Maakõnõ kündmälädä. Kas Mikost saa no määne murõhtaja! Ta tsoung pääle siih." Seletan, et võin teinekord pühapäeval tagasi tulla, kui ta jutuseid teab. "A kas sa massat ka, vai käüt niisama õnnõ?" "Massa kül', ku omma' hää' jutusõ!" "No' jutusõ' omma' mul hää'. Säantsit sa ei saa kostki muijalt. Ma või sullõ aija kullatsõ kossaga Ol'lost ja turak-tuhkjapusjast ka pal'lo sa õnnõ tahat." See oli esimene korjamispäev.

Pühade ettevalmistusi

Pühi reedel tahan teha üht õige ligidast kogumiskäiku -- paarsada sammu üle karjamaa naaber Oude poole. See Vana-Oude, Krantsova eakamaid peremehi, on oma pika eluea kestel osanud nii eksimatult elada juhtsõna järele: "Elä esi ja lasõ töösõl ka' ellä!" Kui külamaa kruntiajamisel oli tõusmas lausa tüli selle pärast, et kõik tahtsid jääda rammusaile kopli maile, siis Vana-Oude võttis selle avara, kuid reburaiikase tagamaakrundi siin Süväoro piiril. Ilusti oskas Oude elada oma suure perega. (Kahel pojal olid juba naised ja mõlemail lapsed karjaskäijad, kaks poega veel poissmehed). Ei temal tulnud sellest mingit kunnunmaa vallutamist mõne aastaga, ei enda ja pere tapmist uhke talu pärast. Põletasid küll Oude mehedki kütist, oijah suure kära ja suitsuga mõnikord, kuid neil jäi töö kõrval aega ka elada. Käis keegi linnas või veskil, või sai lõpule mõni raskem töö, siis nähti keskpädalalgi Oudel sauna suitsevat. Laupäeval oli see muidugi kõetud ja maitstud lõunaks ning pääle sauna oli pühia. Mõned eesti peremehed, kes ise ei läbenud kunagi enne saunas käia, kui pääle päikese, "vannuhaltvuga üteti", naersid Oudet sellepärast. Oude arvas jälle, et "Mis nende habimisestki saa. Umme latsi ja teenjit õnnõ utva'. Niisama nemä ka', mis esi saava', tuu ar' ka söövä'. Muilõ olõi tuust midägi kassu."

*Lepliku meele poolest oli Oude külameeste poolt lugupeetud. Ühisküla ajal oli ta viis aastat järjest "korjatud" külavanemaks ja ta isa Maks omal ajal 12 aastat. Täna istub Oude lävel ja teeb luudi. Pojad, Petra ja Irvan, toovad toobriga vett mäele. Minia Palaga laotab magamiskotte aiale tuulduma. Olga kõrvetab kuuma veega lutikaid õuetõstetud süngist. Näen, et ma pole tulnud hääli ajal. Naabrirahval on käsil majakraamimine. Nad puhastavad maja harva, aasta kolmeks suureks pühiks ja külapraasnikuks, mitroskipäevaks*6, kuid selle eest põhjalikult. Puhastustööst võtavad siis ka mehed osa. Iga aknapiit, iga lae- ja seinapalk nühitakse siis liivaga ja uhatakse veega. Homme hommikupoolel pannakse saun küdema, pojapoeg toob kased ukse ette, tarekaartes kuivab vist juba eilsest saadik kirju vasikanahk. Nii tuleb suur suvistelaupäev. Muidugi pole Oudel täna aega ega meeleolu minuga vanu jutte arutada, kuid ta lubab, lahke ja kõikemõistev nagu ta on, mulle "vanast elovärgist" seletada niipalju kui tahan ainult kas pühi ajal või pääle pühi.*

Suvisted I

*Esimese püha hommikul vara tuleb Vana-Oude meie poole. Toob lüpsikuga pühadeõlut ja laenab meilt suure piimakannu, et sellega joodavat matusela kaasa võtta. Täna on ju Pankjavitsa matusel*7 suur mälestussööming. Otsustan minagi sinna minna, et ehk kuulen haudadel ikulaulu lauldavat.*

Maanteel sõidab kirikulisi kahes suunas, eestlased Vastseliina poole, setud ja venelased Pankjavitsa poole. Kuid need samasuunalised kirikulisedki moodustavad kaks täiesti eri ilma. Otse imelik, kui eraldatult omaette need rahvakillud siin üksteise seas seni on elanud. Segaabielusid näiteks võib sõrmedel üles lugeda. Eestlased, kes mujalt siia üksikutesse taludesse sisse tunginud, peavad endid setudest paremaks. Pole tõepoolest enam kuigi suurt vahet nende Võru murde ja Setu murde vahel, kuid kui keegi häälikuid rohkem palataliseerib, siis öeldakse kohi: "Sa kõnõlat vedelähe, nigu seto". Setu laulust teavad siinsed eestlased niipalju, et "ku setokõsõ õdagu väega rüükvä", sõs tulõ töösõl püäväl vihm".

Setude keskel oli jälle üsna viimase ajani käibel hüüdnimi eestlaste kohta: "tsuhikna-mõtsik", ja veel praegugi on vanemate inimeste silmis see setu tüdruk enda "ar" tsurknu", kes eesti poisse aita laseb. (Oma poistega pole see mingi häbiasi). Veel hullem, kui mõni poiss või tüdruk võtab osa eestlaste poolt algatatud seltsidest ja näidenditest. Viimasel ajal on sunduslik ühine kool ja setu noorpõlve kiire kaugenemine vanemate töökspidamistest vähemalt noorte eneste keskel sarnase vahetegemise kaotanud. Venelastega on see aga jäänud. Venelased

vaatavad setude pääle alla suurelt kõrguselt. Kui tuleb ette sarnane haruldus, nagu setu-vene segaabieli, siis olgu kas kangem või õrnem pool venelane, ikka venestub terve perekond. "Ma anna no' uma tütre seto mõrtsukole!" ütleb venelanna, kes ise läinud setule mehele. Setud omalt poolt on vaatamata rohketele kombe- ja sõnalaenudele kaugel sümpaatiast venelaste vastu. Kuulsin, kui keegi setu seletas, kuidas tal olnud väga suur hirm, kui ööse läbi Juudakunnu sõites kaks vene meest oma hobusega kogu tee taga tulnud, sest et: "Na' omma' sääntse röövli rahva'. Vindläist või-i sa kunagi usku. Taalõ olgõ nigu pinile, üteli käeh leib, tõõsõh kivi."

Nüi sõidavad nad tänagi võõrastena ühist kirikuteed. Hiljuti on kirikki tehtud pooleks. Lahus lähevad ristikäigudki matusele. Matusaial on hauad küll segi. Iga haua pääle on kaetud mälestussöömaaeg, kuid pole ühtki hauda, kus koos sööksid venelased ja setud.

Matuse kaunistamise eest pole palju hoolitsetud. Enamatel haudadel kahiseb kastehein. Värskematel kõlgub ristil punasekskuivanud kadakapärgi pleekinud paberlilledega. On palju lāngus puuriste. Raudristi näeb harva. Kuid suvisted ise on sellegi paiga teinud kauniks. Üle madala kivimüüri sahisib nõrepajude, veerbate, sulghall lehestik. Keskosa on tume kuuskedest. Nende all põimivad lopsakaid vāāndeid orjavitsad ja lodjapuud. Haudadele ja ristidele keerleb valge ristikhein ja lilla hūirehernes. Ning üleni suurde pajupõõsasse kasvanud haua matusaia allosas on katnud sinine palulill tihedalt ja sametiselt. Kirikuajal on siin vaikne. Mõni üksik on jäänud valvama kaetud söõke oma haul. Enamasti on valvuriks ainult kõrge, paaripangeline, punatriibulise laudlinaga kaetud õllenõu. Sandid on seadnud endid hoolega ritta pääkäigu kummalegi poolele. Vene papp jõuab ristikäiguga enne tulema. Pikk rida ristikumardajaid moodustub otsekui imevāel kürest kantavate pūhakujude ette. Venelastel juba palvus matusel peetud, jõuab pärale ka setu ristikäik. Venelased algavad siis juba söõmingut. Nūiid on matusaed tulvil rōõmsavārvilist rahvast. Murul istub punakirjusid ja kaharaid naisi nagu lillepeenraid. Teel jalutajatest hōigatakse tuttavaid kampa. Suure jutu ja ūksteise sundimisega alatakse söõmist. Enne liigub iga haua juures ringi vāikese klaasikesega rōõmujook - liikva. Siis asutakse toitude ja õllekannu kallale. Viinapudelist juuakse kõrbendlōhnalist samagonni. Kui politsei tahaks sellepārast protokollli teha, siis peaks ta arvestama kõige selle inimestehulgaga siin. Papid võitlevad viimasel ajal viljatult nende mälestuss-õõmingute liig ilmlikkuse vastu. Elavate õdus pidusōõk surnute aias kestab hilise õhtupooleni. Kustkilt tagapoolt kostavad lõpuks lõõtspilli helid. Kaks santi lähevad tūlli kohupiima pārast. Joobnuid koguneb juurde neid lahutama ja āssitama. Vastu õhtut koju sõites on igal täistuubitud vankril pūsti ainult tūhi õllekann. Hobuseajaja otsib sellelt tuge. Sume suveõõ on tūis karedat laulu. Aga ikulaule haudadel ei lauldud. Kōneldi, et kel hiljuti kallid omakšed surnud, need pidid kāima suviste laupāevaõhtul kāāpal ikmas.

Suvisted II

Keskmisel pühäl on ümbruskonnas jällegi suurpäev. Meremäe Õpetajate Selts korraldab Kerba söödil valla eesti koolide kevadpeo. Ilmad on viimasel ajal aina paitanud ja kergitanud kõike, mis maadligi. Põllutööd on aeglasemalgi korras. Rahva meeleolu hää, sest "põld kasus, tsiga astus", ja püha peetakse kõvasti. Setumaa öitseb. Külad valendavad vislapuist ja uibuist. Need on väheviljakad ja metsikud puud söötinud rohtaedades, kuid kevadel teevad nad oma õitetulvaga Setumaa kauniks. Õuedes istub lõbusaid külalisrühmi söögilaudade ümber. Õlu ja samagonn on teinud vahva töö. Kogu mahedakarvaline laotusealune kumiseb elurõõmu ja rahulolu avaldavaist häälightsusist. Naised leelotavad, mehed laulavad vängesõnalisi lorilaule. Lõunapaiku hakkab peorõivais rahvast mööda nurmeteid ja põllupeenraid liikuma peopaiga poole. Tänaest praasnikust on venelased välja lülitatud. Setud ja eestlased aga moodustavad noorsoo suure ülekaalu tõttu ühtlase peorahva. Neil kõigil on ühiseks uueks lemmiklauluks tsõõritegemisel "Viljandi paadimees", kõik katsuvad hoolega meelde tuletada talvel õpitud tangosamme ja karglevad täie andumuse ning temperamendiga tihedas ringis, kui orkester mängib krekovjaaku või polkat. Vanemad otsivad hellitavate pilkudega sinisesse rietatud võimlejaterühmast omi kanaseid või peavad taas söömaaega kuskil karjamaa serval.

Suvisted III

Viimasel pühäl otsin Serga külas üles Mihkal Saaremäe, vanamehe, kes Miiko Kiveste ütluse järele pidi oskama vigurijuttu ja nõialaulu. Serga, kord ümbruse suurem ja jõukam küla, on veel nüüdki hoolimata rohketest kruntideleminekutest küllalt lai. Ainult hõredaks on ta jäänud. Tulililledest kirendava kopli keskel seisab saunasuurune, hall palkehitis, rist katusel. Tsässon. Kõrge kask kahiseb selle üle. Tsässonast mõnikümmend sammu kerkiivad tugevad hällipuud. Aga nende orihirrel kõlguvad ainult käsipuude jupid. Praegu näib Serga noorsool olevat muidki lõbusid pääle hällimise. Siis siin kopli pääl arutasidki vanast Serga habemikud taadid kevadisel pühapäeval läbi heinamaade jagamist ja ühist karjakaitsemist, nagu jutustas Kiveste Kaar'o. Siin siis trahvitigi külakoguga naist, kes ülekeelu põimis rukipeenart. Küla all orus jookseb oja. Sääl pidi olema külal kaks väikest veskit. Praegu on külas näha paar ilusat värvitud elumaja, raadioantennid katusel. Küsin vastutulevalt naiselt Mihkal Saaremäe talu. See tuleb lahkelt ja ajaküllaselt mind kohale viima ja uurib teel mu käigu põhjust. Saaremäe talu on vähe laokilimeline. Väike, natuke ülepeakaela ehitatud elumaja, kõrvalhooned ja aiad lagunened. Tanumil õpib üks neiu terve külanooruse kärarikkal kaasabil jalgrattasõitu. See on Saaremäe noorem tütar. Kahe tütre

ja väimehega ta öeldi elavatki. Küsin peremehe järele. See öeldakse tallipääl magavat ja vanem tütar tuleb minuga õue kaasa teda üles ajama. Seletan sellele minnes oma käigu põhjuse, sest tanumil jäi jalgrattavallutaminegi põnevuse pärast seisma, et mis nüüd Mihkalist tahetakse. Tütar läheb talli pääle ja tüki aja pärast ilmuvad redelile kellegi aega mööda allapoole kobivad paljad jalad ja helehallid villased püksisääred. Mihkal on kasvult alla keskmise, vilgaste liigutustega mees. Ruske, ümarik nägu, tõmmud vuntsid, sinised silmad tilguvad kavalusest. Teda võiks pidada vaevalt 50-seks, kuid öeldi, et ta olevat juba 63. Mine tea nende vanaduse arvestamist. Nüüd ta seisab redeli all, heinapepri vanunud tihedas juukses ja püüab end hoolega veel unisemaks teha, kui ta juba muidugi on.

"Noh, mis söss ol's?" Vabandan, et olen peremehe und seganud ja seletan, et külapääl on mulle teda juhatatud kui hääd laulu- ja jutuseteadjat ning et ma tahan temalt jutuseid üles kirjutada. "Hoh-hoh-hoh!" naerab Mihkal Saaremägi. (Ta hambadki on veel terved ja tugevad). "Kes sullõ säänest ulli juttu ai?"

"Vat Kiveste Miko esi üt'el. Ma näide vanaesä käest ka' kiroti ja söss nä juhati', et te mõistat rohkõmb." Nüüd tuleb pikk puiklemine. Kiveste Miko ajanuvad lausa ulli juttu. Las Saaremägi saab temaga kokku, siis ta alles näitavat, mis sarnane petmine tähendab. Tema ei teadvat mitte kui midagi. Ma ei võta aga sugugi uskuvaks, et Saaremägi ei tea jutte ja laule, kui Kiveste ütles, et teab.

"Mis te näidega teet?" tuleb siis küsimus tõmmude vuntside alt. Seletan siis laialt, et nii ja nii, et neid tahetakse panna ausasti kirja ja et häid laulumehi kutsutakse Tartusse ja lastakse sääl veel aparaadi sisse laulda. "Kas ilma rahalda viiäs vai?" on Saaremäe asjast huvitatud. Tal olevat tütar Tartus mehel. "Jah rahalda, kui omma' hää' jutu' ja laulu'. Enne piat õnnõ nuu' üles kirotama, söss nätä, mäantse' nä' inne omma'." - "Vana' laulu' omma' õks laulu'," on Saaremägi viimaks nõus. Aga nüüd tuleb uus häda. Pää on eilsest haige ja laulda ei saa kuidagi. Annan mõista, et pääle laulmise leidub ehk võimalust pääparandusekski. Siis pole enam midagi parata. Hakkame liikuma tare poole. "Sa olt hüü vikur preili," ütleb ta mulle minnes, nagu poleks ta ise sugugi vikur.

Saaremäe tares puudub see meeldiv avarus, mis on omane kehvalegi päris setumoodi tarele. Siin on kummut, kapp ja peegel, kuid kõik kohad on pillatud korratult täis rõivaid ja jalatseid. Saaremägi koristab ise toidujätted laualt ja käseb tuua puhta laudlina. Tuppa on kogunenud omi ja võõraid kuulama, et kuidas see vana Mihkal laulab. Mihkal aga nõuab: "Minge kõik vällä! Ogas ma nakka teile kõigilõ siih!" Ainult üks vanaemake saab endale koha ahju pääl välja tingida, et ta tarbekorral last hällitaks, kui see ärkab. Seesama vanainimene aitabki siis Mihkalil laulõ "takah ka üteldä". Saaremägi kõige meelsamini laulab, meeldiva madala häälega. Jutustest mäletab ta ainult Nari-Kriisat ja mõnda muud, kust leiab oma tilgakese nalja. Asjata aga katsub ta leida sidet üksikuile põrguskäimiste ja kuningatütarde päästmise motiividele, mida on nooruses küllalt kuulnud Serga kuulsailt jutumehilt.

Üks ohvritega jutuseajamine

Pääle pühi taban juhulikult hää jutustaja, just mugava nimelt. Naaber Illaku Miiitra poole on tulnud vanainimene Ul'ga Ridala järve äärest last hoidma. "Ma ka' või sullõ mõnõ jutusõotsa aija", ütleb see, kui juhulikult sinna sattunud, kõnelen omast jutustemurest. Jooksen kohe koju paberi järele. Ul'gal on käed haiged, värisevad alati. Ta pole halva minia pärast saanud poja juures elada ja on teeninud palju aega taludes kangaid kududes. Nüüd ei saa ta muud teha kui lapse järele vaadata. Illaku peremees ja perenaine korjavad ristikunurmelt kive. Oleme kodus kolmekesi: Ul'ga, mina ja kolmeaastane Alts, priske pruunisilmaline poisipõnn. Ul'ga on meeldiv jutustaja. Kui ta näeb, missuguse meeleheitliku kiirusega ma hariliku jutustusekiiruse juures pean öeldut paberile kribima, ütleb ta kohe: "Ogas meil söss tuld takah olõi. Lasõme aigumbahe." Ja ta lasebki aeglasemalt. Meil on väga hää siin päraakna all kirjutada ja vestelda, aga oma väiksemale vellele teeme ränka ülekohtu. Paneme ukse kinni, et ta õue ei pääseks, ja kui ta, vihane tare nelja seina igavusest, tuleb meid seelikuist kiskuma ja karjuma, siis meelitame kavalalt, et ta muudkui läheks jälle ahju ette tõlvaga ja täispuhutud põiega mängima. Altsikene ei jõua aga veel oma kolme aasta jooksul kogutud rammuga põit katki lüüa ja muud huvi need asjad talle enam ei paku. Ükskord ta lähleb kööki ja jätab meid rahule tükkiks ajaks. Saame lõpule valgetsirgu-jutusega. Siis ütleb Ul'ga: "Odõt, ma lüä kae, mis tuu Alts nii vakka om." Köögis avaneb aga jube pilt. Alts on saanud truubilt kätte korvi kahe äbariku kanapojaga ja -- need on nüüd ta kõrval põrandal, pääkesed longus, igaveseks. Muidugi tuli süü ajada vaese kassi pääle. Jooksin siis ruttu koju ja tõin kimbu vanu pühade postkaarte. Nende jõuluvanad, jänesed ja roosid suutsid kütkestada väikest Altsi seni, kui said paberile Ul'ga Ridala jutud.

Veera Vanaküla

13. juunil lähen pikemale reisile Vilo valda. Esiteks kiviteeäärsesse Neega-Olohovva. On nn. lujapäev ja naised on käinud Pankjavitsas, villu ja mune viinud kirikusse õnnistada ja need hiljem vaestele jaganud. Kogu tee tuleb vastu neid ohvrilkäijaid, väikesed korvikesed käe otsas. Pankjavitsa apteegi nurgal istuvad nad mugavalt, kui tuvid müüril ja maitsevad lujapäeva auks liikvat. Muidu seda päeva pühaks ei peeta. Olohovas istutatakse kapsaid. Suure otsimise pääle leian säältki jutusteteadja, Veera Vanaküla. Temaagi on minemas kapsa-aeda, kuid kui ma tulen oma jutusehädaga, ütleb: "Hää küll, täämbä sääne kerikupäiv ka'." See 35-aastane mahedasilmaline noorik on suutnud endasse

sulatada tänapäeva Setumaa vanema kui ka noorema põlve tõekspidamisi. Ta on käinud neli talve koolis ja õppinud õmblemist. Mõistab oma kodu mugavamaks ja puhtamaks teha, kui teised küla noorikud. Kui meheema kaebab, kuidas vanast olnud lastega igavene häda. Naabrite kadõhusõ pärast tikkunud need süsi sööma ja ahju küljele savi lakkuma, nagu lambad, ning olnud siis määrinud ja mustad justkui peletised, ütleb Veera: "Kas nii saa sõss last pitä, nigu vanast peeti!" Ta oma pojukene on priske ja puhas kui väike prints. Säälsuures on Veera tüüpiliselt sõnakuulelik ja alandlik minia oma meheemale. Oma ema rikka jutuvara on ta truult säilitanud. Veera on hää jutustaja. Teda tullakse naabrite pooltki kuulama, kui ta talvel lastele seletab. Täna paneb ta puhta põlle ette, võtab sukavardad näppu ja algab "Oll' üts rikas mees väega." Kõik pere koguneb tuppä. Asjata tõreleb Veera: "Tohoh, midä te kõik siia tulõt? Kas te no' olõi' noid kuulnu! Min Irvan, istuta sa kapstit!"

Kuid Irvan, Veera mees ütleb, et homseks näitavat vihma ja siis olevat parem istutada, ning keerab endale ahju pääl plotski.

Matuse sõnum

Kui olen rännul olnud peaaegu terve nädala ja kirjutan parajasti Vilo külas Ann Pääsläse juures, tuuakse mulle suust-suhu sõna, et vana Kiveste Mikit Krantsovas on surnud ja homme neljapäeval on matus. Kodust kaugemale minnes olin palunud, et mulle teatataks, kui midagi sarnast kuuldu. Tookord oli ema öelnud, et teiste matuste ootajad võiksid kõige paremini uurida oma enese matustes, kuid nüüd oli ta ometi veel saatnud õigel ajal sõna. Päike oli vaevalt paari sülla kõrgusel ja Vilo lepikutes hakkasid karjased juba õhturõõmust laulma, kui ma algasin kiirmatka koju. Teel murdsin pääd, kust saada homseks pildistajat. Kodunurgas oli küll rätsep Pikä-Karla, keda tema suure vanamoelise aparaadi seltsis sõidutati tallu, kus taheti teha pilti mõnest leeripäevast, noorpaarist või haiglasest vanainimesest. Mind aga Pikä-Karla aparaat aidata ei saaks, ma mäletasin väga hästi, palju võttis aega selle ülesseadmine, kui meil uibuaias tehti sellega kord perekonnapilti. Pankjavitsas preestri pojalt pidi olema hää uus aparaat, kuid see oli kuskil rännul kõige peremehega. Polnud tõesti 15 km ümberringi teada kedagi, kes jäädvustanuks plaadile homsed sündmused Krantsovas. Selles lootusetuses meenus, et kodust ära tulles olin näinud Tõldsepa pool üht suvitajapreilit Baby-Brown'iga pildistavat lehma tiigi ääres. Tuli ära proovida see ainuke abinõu vähemalt oma südamerahuks. Prl. Ofelia, gümnaasiumiõpilane päälinnast oli asjaga rõõmsasti päri. Ütlesin, et homme tuleb minna matusetallu õige varakult ja lubasin tulla hommikul äratama.

Mikit Kiveste (sünd 1853) matused Krantsovas 17. juunil 1938

1. Eelõhtu matusetalus

Päikesest on sumedatesse pilveviirudesse jäänud vaid tuhm mälestus, kui üle kästese niidu sammun kodu poole. Kuidas küll lähen selle võõra preili ja aparaadiga homme nende inimeste kurvale peole. On ju ennegi teada, et vanad setud ei salli pildistamist. Kas nad homme lihtsalt ei hakka pahandama ja keelama, liiatigi kui märkavad, et pildistame ebausukombeid. Tunduski lubamatu minna uurima, kuidas peetakse matuseid sellele vanale Mikitale, kelle elu vastu mul kunagi polnud huvi. Õigus ehk oligi emal, kui ta ütles, et igaiüks võiks kõige paremini uurida oma enese matuseid. Aga oh seda vastuolulist ema! Täna ta juba arvas minu kõhkluste pääle, et asja tuleb muidugi enne majarahvaga kõnelda, kuid arvatavasti saavat setudel hää meel, kui nende isa puhetest pilt tehakse. Ka teadis ema, et võõrmünder Turba Jaan olevat kutsutud täna õhtul Mikitat kirstu panema, nagu see komme viimasel ajal setude seas levis. Varem panid vaesemad ise, aga rikkamad kutsusid maksu eest papi.

Seni oli ema mind vedanud kaasa iga surnut valvama 10 versta ümbertsööri, sest tema tahtvat, et teda kord valvatakse ja ta käivat ka teistel, kuid vaenehing ei julgenud öösel ükski liikuda. Täna pidi ta selle eest tulema minuga Krantsoova Mikita sarkapanemisele, kuigi arvas, et setudel ei ole võõraid valvajaid kombeks ja meid hakatavat naerma. Polnud aga sugugi nii. Juba teele kuulsime, kuidas võõrmünder laulis oma meeldiva tenoriga ees ja mõned naised kiledalt järele Kiveste rahva aidas:

"Aa-arm on mind ä-ära kandnu, sest ä-ärge leinake!"

Matused olid Kiveste rahvale tulnud ootamatult. Elumaja oli pooleldi lammutatud. Uus, kollastest palkidest valmisraiutud, ootas juba aiamaal selle aset endale. Öuenurgas sõid troskade ja vankrite külge seotult kaugemalt saabunud sugulaste hobused. Ait oli rahvast täis. Võõrmündri tulek oli tõmmanud kokku ka kaugemalt inimesi. Surnu oli juba sarka pandud. Sark seisis pingil tühjakskraamitud aida külgsseinas. Nurgas põles pühase all küünlaid ja kirstul väike lamp. Võõrmünder istus lambi lähedal ja ütles laulusõnu raamatust. Laulu hoidis üleval päämiselt võõrmünder üksi, sest setudest oskasid koraali laulda ainult noored, kes koolis õppinud eesti laulu, ja eestlasi oli vähe. Istuti seina ääres pinkidel ja seisti keset põrandat. Istujad lasksid vahetevahel seisjailgi jalgu puhata. Iga laulu

järele peeti väikest vahet. Siis kõneldi harda häälega kadunu viimseist sõnadest ja tegudest. Võõrad küsisid, omad seletasid. Praegu kõneleb kadunu õde Ulga oma kõrval istuvaile naisile:

"Kes no' sedä mõistsõ mõtõlda? Nä' laotanu-us tarrõgi ar'. Ta esi oll ka väega peri, et vahtsõnõ tarõ vaija õks enne hainakut üles panda. Õga tä olõ-õs haigõgi sukugi. Tuud õnnõ üteli, et ei tiia, mis süvvä ei taha. Tõõsõpäävõ võtt viil pääle söömäao korvi, et ma lää kaķu suuh sambla' valmis saina vahele panda. Läts vällä, ni' nä' mõista-as midägi arvada'ki. Naķsi' õnnõ lõuna aigo kaema, et tiia mille esä tulõi kodo. Läts Irvan kaema var'o ala, et kas om võtnu korvi, ni' troska mano ol'l sadanugi. Korvgi kõrval."

Oma rahvast läheb osa välja ja ait saab lagedamaks. Nüüd on näha, et surnu on olnud lautsil samas seinaveeres saelaudadel. Lautsiase on veel sääli koristamata, kuuseoksad all ja nende pääl lina. Päitsesse on pandud alustass veega ja selle kõrval uus taskurätik ilusti kokkupandult. Sark on kodustehtud, mustaks värvoitud, karrast inglipead kummalgi küljel. Pääle on surnule kaetud linnast ostetud surnuriie. Valvajad lähevad surnut vaatama. Need, kes kardavad "silmiäämist", jäävad istuma. Kadunul on seljas must villane ülikond, kokkupandud kätes taskurätt ja küünal. Vaatajaist heidavad setud risti ette ja kumarduvad pühase poole, eestlased ristitavad käed. Mõned panevad rinnale raha. Õde Ulga näitab, kui ilusad sukad on pandud vennale jalga, peened, valged, villased, ääres tore roosmuster roosa ja mustaga. Minia kingitus. Neile otsa on kindlalt kängitud uued, kollased tsuvvad. "Parra' reisimehe jala," ütleb Ulga.

Kadunu poeg ja tütar tulevad pakķuma valvajatele õlut ja saia. Siin saangi ma küsida, et kas me võime homme tulla matusele ja teha matuserongist mõne pildi, kui neile jätame ka paar tükki mälestuseks. See poeg Irvan on mulle koolivend ja kostab lahikelt "Mis ei või! Väega või. Meil kah hää, ku esäst jääs mälestüs perrä." Homme kell 6 on väljasaatmine.

2. Väljasaatmine

Teisel hommikul istun ma juba päikese tõusul Tõldsepa trepil ja ootan, mil perenaine äratab mu väikese pildistaja. Majast kuulduki juba ärksaid hääli. Keegi jookseb müdinale üle õue ja hüüab kuhugi laķķa. "Tereese, Akšel, tulge ruttu üles. Juba hakatakse minema!" Mõtlen, et Tõldsepa rahvas tahab vist kuhugi

heinale minna ja suvitajad lähevad kaasa. Tuleb toast prl. Ofelia ja seletab vaimustusega, et meil saab väga lõbus käik. Mõtelda, tädi Tereese ja vend Aksel tulevad kaasa, siis veel Otsa Ants. Päril ekskursioon kohle. Nemat lähevad nimelt säält edasi järve äärde ja sõuavad metsavahi poole maasikaid sööma. Mind hirmutab see lõbus ekskursioon Mikita matusele. Katsun seletada, et asjale võib see kahjuks tulla, sest võibolla sääline rahvas hakkab häbenema niipalju linlasi nähes ja meie ei saagi pildistada neid huvitavaid kombeid nagu potipurustamine ja ölepoletamine ristteel. Kuid on näha, et prl. Ofeliale ei pakuks mingit huvi tulla vähema seltskonnaga ja ma pean alistuma. Varsti ongi siis meie lõbus ekskursioon teel, huigete ja naeruga. Tädi Tereese kõmpsis ettevaatlikult valgeis kingis üle kaste. Tema polegi matustest nii väga vaimustatud, kuid peab selle süiski kaasa tegema, kuna metsavahi maasikaist ei taha ilma jääda ja noored jätaksid ta muidu maha.

Matusemajja saabume liiga vara. Lepime kokku, et teised jalutavad edasi poe juurde ja mina jään siia valvama, ning jooksen neid kutsuma, niipea kui siin midagi liigutatakse. Et vähem silma torgata oma liig varase siinolekuga, istun aita pingile. Ulga tukub üks surnu juures. Õuel on veel vähe tumedaid jäljeridu heledal kastel. Pääsukesed siristavad kinglikult poollammutatud maja sarikail ja aidaharjal. Siis toovad kadunu tütar ja minia sendsest laua ukse ette välja ja hakkavad sinna kandma suurtes lännikutes matusele kaasavõetavaid sööke. Aegamööda ilmuvad kõlguses ja mujal juhuslikes magamiskohtades ööbinud sugulased: siluvad riideid ja juukseid, ning istuvad tõsiste nägudega aita pingile. Hakkab tulema ka oma küla inimesi, kes kõik on kutsutud välja saatma. Tulijad liginevad sargale, kumarduvad, heidavad risti ja panevad raha. Tuleb kadunu ristipoeg Timmo järve äärest oma ilusa noorikuga. Kõik on täna pidulikult riides. Ristipoeg loeb raamatust pika palvuse sarga juures seistes. Pühib siis rätikuga silmi. "Viländ su'ga kõnõlda ristesä." Kõikide näod on väärilt tõsised. Pisarais on ainult lesk vaeseke, kes käib õues, palavast ilmast hoolimata ruuduline suurrätt seotud ümber piha. Tulevad vana Mikitat saatma küla vanad peremehed, kadunu eakaaslased. Neid polegi enam palju järele jäänud. Tuleb Ol'oksa Vähkoja, säbrushabemega, rõõmsaimeline vanamees. Tema on Mikitastki vanem, kuid oma raudse tervisega hoiab elust veel kõvasti kinni. Tuleb Miitra Ounapuu, kelle poeg on vallavanem. Tuleb lõpuks naaber Oude oma kaugel metsakrundilt. Võtab kaabu valgest pääst, kumardub ja paneb raha lahkunule. "Kaeh, Oude tulõ kah lelläpoega saatma." "Jah, lelläpoig jo' puhkas." Nemat on täna saatjaist kõige tähtsamad. On ju nemad, need vanad auväärsed peremehed, kadunuga ühes karjas ja ühes külakogus käinud, nüüd saateski nad nagu ütleksid ainult: "Nägemiseni."

Õuel hakkatakse rakendama hobuseid. Jooksen ruttu kutsuma oma rahvast. Need juba tulevadki mulle teel vastu. Kadunu poeg on sarga otste alla seadnud käterätikud kadmiseks. Naised löövad mütsakusse sarga ümber ja nuutsumiskahin läbib aida. Lesk nutab valju häälega: "Õõ-õõ-õõ!" Minu selja taga kõneleb keegi külanaine kadunu õele: "Tohoh, kuis teil ilotugi olõi! Muudku nuutskva' õnnõ, a ütski ei ikõ. Te nigu oodasi õnnõ kuna ar' viiäs. Ütle no' sa'ki mõni sõnakõnõgi, ku töösõ' olõi sõnnalitse!" Kui sarka hakkatakse liigutama, valjeneb nuutsumine peaaegu lumiseks. Aidast tuleb kõige esiti ristipoeg ristiga,

selle järele tütremees, sarga kaas kummuli pääs ja siis kannavad neli meest sarka. Surnu nägu on kättest vabastatud, otsekui tahetakse talle viimast kord näidata seda pääsukeselaululist suvehommikut kodutanumis ([pilt nr 3](#)). Sarga järele sammuvad reas naised: kadunu õde, lesk, tütar ja minia ([pilt nr 2](#)) ja ([pilt nr 3](#)). Värati kohal peatuvad kandjad ja ootsutavad sarka kolm korda ülesalla. Siis liigub rong teele ([pilt nr 1](#)). Viimasena saatjate järele kõnnib Andri naine, vanainimene, kes pesi surnut, kaenlas kimp õlgi ja savikauss, pesemistarbed, mis tulevad hävitamisele ristteel. Jalakäijate taga taltsutavad mehed suuri vaevu puhunud hobuste sammu. Prl. Ofelia jookseb kärmesti aparaadiga ette. Noormehi ja tädi Tereaset palun ma hoiduda pildile tulemast. Nad lepivad sellega, kui lisan, et muidu nende tsiviliseeritud välimus rikuks rühma primitiivsust.

Rongi liikudes piki teed sõnub kadunu õde Ulga ([pilt nr 2](#)) ja ([pilt nr 3](#)) nuutsete vahele.

No jätä, tätäkene, sa maa Mariag

Selle pääle kaebavad kõik neli naist sarga taga:

Tätäkene, mu kuku tätäkene! Öö-öö-öö!

Ulga:

Kundsa' saai, tätäkene, johit neile koplihe.

Võeh olle, tätäkene, sul illos siih ell.

Kallis olle, tätäkene, sul kassu kastõrah,

Enämb saai, tätäkene, sa nurmõ kündmähe,

Õga kulla tätäkene, saai peost pilmahe,

Iga värssi järele kaebavad kõik neljakesi kooris:

Tätäkene, mu kuku tätäkene! Öö-öö-öö!

Siis jõutakse ristteele, mis on ühtlasi kadunu maa piir. Sääl peatutakse. Vanast ühisküla ajal oli see saatmistee palju pikem. Ees on näha teepervel kolm hiiglakaske. Säält läks küla ühismaa piir ja sinnani saatis siis külarahvas lahkujaid "katõla käel ja viielä sõrmõl". Piiri pääl ootsutavad kandjad jälle sarka kolm korda ülesalla ([pilt nr 4](#)). Sõnumine ja valjuhäälnu nutt vaibub. Sarka maha ei panda. Kandjad vahetuvad. Saatjad seavad endid ritta, et korrast minna jumalaga jätma, pros'satama ([pilt nr 5](#)). Omaksed kõige ees, siis külarahvas, Andri naine paneb oma kausi ja õled esimesele hobusele ja astub ka jumalagajätjate sappa. Omaksed kumardavad sügavalt ja ligindavad suu surnu suule. Võorad suudlevad risti lahkunu rinnal ja panevad raha ([pilt nr 6](#)). Kui terve rida on nii läbi, siis kaetakse surnul nägu, mehed toovad valjaidpidi maja hobuse ette ja ühisel nõul ning jõul asetatakse sark vankrile ([pilt nr 7](#)). Enne kui kaas lõplikult pääle pannaakse, urgitsetakse sargast laaste teele koolupõletamise tule läitamiseks ([pilt](#)

*nr 8). Nüüd kõnnib Andri naine ette, võtab vankrilt oma õled ja kausi. Külarahva tähelepanu koondub tuletegemisele. Ossipa Anne, kõige tragim külanaistest, otsib juba tikke: "Mehe, kas sõss õigõhe, kellelgi ei olõ tikõ üteh!" No leitakse siiski tikud ja Ossipa Anne ise läitab laastud teel põlema. Neile lisaks paneb Andri naine oma õletuusti. Kausi heidab ta tule kõrvale. See puruneb kolmeks. Siis Ossipa Anne tõstab suuremad tükiid uuesti ja teeb peeneks. Kõik seisavad poolkaares ümber rõõmsa tulukese päikesepaistelisel ristteel. Lõunatuuleke hõljutab suitsu üle rukkipõllu metsa poole. "Kaegõ, kõhe sau lätt!" hõikab Ossipa Anna "Oi, sau lätt Oude poolõ!" "Ma keeläka-ai," muigab vana Oude leplikult ([pilt nr 3](#) Oude märgitud X). "No karakõ üle tulõ ka!" ässitab jälle Ossipa Anne, kellele see tuli näib pakkuvat kirjeldamatut huvi. Timmo Ol'lo hakkab minema, kuid kardab vist oma uue särgi *8 pärast ja lippab ainult läbi suitsu ([pilt nr 9](#)). Siis astub Ossipa Anne ise demonstratiivselt ette ([pilt nr 10](#)). "Kaegõ, ku ma esi lää! Nõh, kuul maaha!" Ja hüppab just kaksiti tule pääle ([pilt nr 11](#)). Päältvaatajate näod on muigel. Mehed ei lähe üle tule. Samuti mitte kadunu omaksed. Need on vaheajal katnud sarga tekiga, sidunud uue vööga ja kinnitanud kõiega kõvasti vankrile. Rist pannakse sarga kõrvale. Enne minemahakkamist tuleb kadunu poeg Irvan ja palub saatjaid, ka meie lõbusat ekskursiooni, mille siinolekut õnneks keegi seni nagu tähelegi ei pannud, igatüht üksikult ja kättpidi, minna tagasi koju, mälestuslauda. Nüüd istub poeg sargale ja laseb hobuse sammu liikuma. Saatjad lasevad järgnevad hobused läbi, seistes kahel pool teed ([pilt nr 12](#)). Ühinevad siis kiiresti teele poolkaareks, kummarduvad kõik, mehed ja naised, võtavad teelt peoga mulda ja heidavad lahikuvale rongile järele.*

Vanavararikas Lõkova

Lõkova külal on Setumaa vanavarakorjajate seas kullaaugu kuulsus. Külarahvas on ise ka sellega harjunud, et igal suvel käib siin igasuguseid korjajaid: üks tahtvat laule, teine sõnu, kolmas võid. Ja kõigil olevat saak hää. Kuna minu leheküljed seni nii Meremäe kui Vilo pool kasinad on siginema, siis otsustan minagi teha oma rännaku sinna töötatud maale. Ehk on minuigi jaoks sinna veel midagi jäänud. Ise see Lõkova on suur, hall sumbküla Riia-Pihkva kivitee taga algaval soosel ja lepavõsasel tasandikul. Astun esimesse tallu ja küsin, et kes siin külas mõistavad jutuseid ajada. Pererahvas ei hakka enam uurima, et milleks ja miks. Neile on see kõhe juba selge: "Ah vannavarrat tahetas. Siih küläh om küil laululüisi. Me olõ õks juhatanu Timmo naidõ poolõ. Nuil oma poig ka kirot', sõss nimä' omma kõik väega ar' opnu'. Minevaasta üte' tahtsõ tandsõ, me vei nuu ka sinnä. Läki, ma vei su kah peris peräle!" Noorik tuleb mind juhutama nende vanavara eriteadlaste tallu. See on küla otsmine maja, vana ja lagunud. Kolm kõhna peni tormavad meid sööma. Jookseb toast tüdruk, katkine kasuk särgil ja

vihub penid minema. Mu senine saatja jääb siin maha ja koertesurmast päästja juhhib edasi tarre. See on üsna umbne ja must. Voodis on keegi vist haige, tekki üle pää. Kui olen tüdrukule seletanud, et ma tahaksin jutte, hõikab see voodi poole: "Imä, laulõ tahetas!" Sellepeale hakkab voodis oleja kärmesti liigutama, siblib pää teki seest välja ja tõuseb istuli lauluimä ise, umbes 50 a. priske naine. "Laulõ saa kül! Timohaava olõi viil kiäki käünüki. Muil aastil õks käüti veel kats-ko! kõrda. Mul omma kõsagamatsõ' laulu'."

"Teil oma poig kirot' ka'?"

"Kirot kül'. Mälehäi, mitu miljuuni lehepoolt sai täüs. Sommör nakka-as inämb masma, et uma imä või pojalo ilma ka laulda, sõss kiroti mi tõösõ nime pääle ka mu laulõ. Sa õks massat? Mul laulu' omma' häste kõrrah. Kõ teile laula, sõss saai meelest ar' minnäki." Kuid mina hakkän kaubast taganema. Seletan uuesti, et mina tahan jutuseid. "Ah sõss sa tahat jutusit! Öga üts teist taht esi muudu. Minevaasta üte' käve', nuu' tahtsõ jal' valu tandsõ'. Me ai naase' kōkko, sõss tandsõ ka' näile. Massi' ka'. Hüüä' herrä olli'. Me olli õnnõ ulli'. Nä' masnu' rohikõmb ka'. A me tandsõ õks ilostõ. A üts paaba jäi purjo, too nakas nii rumalahe, nigu läts pingi sälgä ja. Meil sai jo ilotu. A toolõ massi' rohikõmb."

"Kas siih küläh kedägi tiät jutusõajajit?"

"Või ei tiä siih joht kedägi."

"Kas vana Liivapuu ei olõ?"

"Ah Liivapuu, tuu vanakaupmees. Tuu joht ei mõista. Tuu jo' väega tihkõ inemine. Kõ kirotas võlga mano, ku võtat. Tuust hendäst aetas jutust, ku is nä' persega upõ pessi. A üts vanainemine suu veereh, ku tuu vast mõistai. Tuu om mullõ lellänaane. Tä laululine kül' om. Ku me puul käüti, sõss me juhati sinnä ka. Min no käü sa ka ar', muido tä nakkas mu'ga pahandama, et sa olt võhl, sa tahai tõösõlõ teenistüst. Ku tandsukorjaja' käve, sõss me tedä es kutsu, et kas vanast inemisest sõss määne tandsja. Juusk õdagult siü: "Ai lellänaane, ai lellänaane, te puul käve laulukorjaja', te mullõ saada-as sõnna."

"Et see lellenaine kuulduv olevat õige vana, siis otsin ta üles. Siin olen jälle oodatud inimene. Vanaema käsutab kohe vanamehe lehma juurde, ise tütreaga viivad mu tarre ja enne kui ma jõuan selgekš teha, et ma jutuseid tahan, laulavad nad mulle ette "Toomas torrõ poisikene" ja kolm teist lühemat laulu. Jutuseid nad ei tea.

Meel natuke norus, otsin Veera Vanaküla juhatusese mõeldes üles kõrge talumaja küla otsas, mille nurgal on silt "Kauplus Liivapuu". Vana ja noor kaupmees seavad õuel vankrit kõrda. Nähtavasti on homme Petseri sõit. Nende väraval on nii keeruline kinnitis, et ma seda lahti ei saa. Vanamees märkab mind säääl lõgistavat ja tuleb sinnapoole. "Puuti saa sendse ussõst!" hõikab ta. "Ma puuti es tahaki. Ma tahtsõ õnnõ peremeeste jutulõ." "Mis sõss peremeestega?" küsib ta läbi

väräti. "Juhatõdi, et te olõvat hää jutusõajaja. Ma kirota jutussit üles." - "Võih olõi aigu. Mul vaja Petserihe säädä." - "Ma kõrraga ei taha'ki. Ma tulõ mõni tõõnõ kõrd ku te õnnõ jutusit tiiät." - "Ma jutusit tiiä kül. Mul imä käest jo üts soomõkõnõ kirota. Mitu nädalit ol'l me pool. Las'k' imäl sääntsehe aparaata seletä jutusit. Mul omma' sääntse' jutusõ', nigu kelgi olõi, a mul olõi õnnõ aigu aija." Isegi pühapäeval polevat tal aega ja kui ma vihjan liikvarahale, siis naerab Liivapuu: "Hõõ, sa tahat väega kasuga kaubõlda. Te tiit sääl mu jutusist sääntse' raamatu, nigu võtat mitmit tuhandit, a mullõ annat õnnõ liikvaraha. Ma ka nii odavahe nakkai jõhit." - "Esä tul no' jo' tuu aidast täütäannom. Mis sa sääl nii kavva aigu viidät!" hõikab poeg vankri juurest. Saan veel õelda, et ma vast kunagi pühapäeval tulen vaatama, missugused tal need jutused on, ja sellega lõpeb esimene jutt Vassil Liivapuuga.

Üks päev Vassil Liivapuu juures

Valin ühe õige ilusa pühapäeva enne heinaaega Vassil Liivapuu külastuseks. Hommiku vara asun juba teele. Leian Vassila pühapäevase ilmega sendselävel päikesepaistel istumas. "Tere kah! " - "Tere, tere! " - "Näet ma tullil jal' noidõ jutuste peräst. " Vassil ei vaidle vastu. Vassilal on hää tuju. Enne tuleb aga küsimus et kes ja kust. Kuuldes, et siitsamast Pankjavitsa tagant, läheb Vassila nägu veelgi lahkemaks. "Ah sõss soo maa inemine! Ma mõtli, et tiiä kost. Kai kül, et väega puhta seto keelega. " Vassil on nõus täna jutustama. Kuid poega pole kodus ja ta peab siin karauulima poodi tahtjaid. Ühes otsas on sendsel kauplus ja teises elutare. "Siiä või üte lavva tuua, " on Vassil juba viisakas. Aga seda tüli pole tarvis. Sendse nurgas on üks vaat ja selle põhjal sobib kirjutada küll. Ma näen, et poeüksel on raudkang ja lukk ees, ning röömutsen salakesi, et poodi käib vist vähe rahvast ja kirjutamises ei tule palju segamist. Enne kui saame aga alata, ilmub päikeselaiigule lävel väike vari. Tilluke tütarlaps tuleb sisse, peos kaks muna. "Nõh Olli, mis vaija? " - "Karamelli, " tuleb hingusvaikne vastus. Liivapuu otsib püksitaskust võtme ja viib väikese künde poodi. Tagasi tulles näitab ta mulle lukku: "Kae kos om riist! " Ma olen halb lukutundja, kuid ütlen huupi. "Soo om tubli taba kül teil. " - "Ei saa muido. Inemise' omma' koira'. Näet jaanipäävõ tükiti meil puuti. " Ja siis ta jutustab selle õudse loo, kuidas tema läinud jaaniõhitul Meeksisse, poig hobust metsa viima ja pojanaime lüpsnud lehmi, siis olevat lukk lahti võetud ja poest 50 kr. raha ära viidud. Imestusväärse täpsusega teab ta mulle seletada, kuipalju tal sahtlis oli olnud kolmemargalisi ja kuipalju viiemargalisi. Lugeda-kirjutada ta ei oska, kuid numbreid tunneb ja rehikendada oskab. Mälu näib tal olevat imetlusväärne. Mind hakkab huvitama, kuidas see mees jutustab muinasjutte. Ja ma saan seda kuulda. "Mida ma seleta kõ enne? " - "Seletäge, midä esi tahat! " - "Nõ lasõmi sõss sepäst. " Ja ta laseb

sepast. Katsun kõik teha, et panna ta lauset paberile täies ehtsuses, kuid tunnen, et isegi fonograaf ei suudaks neid jutuseid jäädvustada nende täies olemuses. Jutustaja ilme, liigutused, poos, kõik see läheks kaduma.

Meid ei lasta kaua rahulikult kirjutada. Lõuna paiku hakkab üha sagedamini ilmuma varje lävele. Pankjavitsas on kirmas ja noormehed tulevad ostma kosti kirmasele võtmiseks. Nad on kõik täies peomundris. Eritiseks moeasjaks näib siin olevat valge müts suure rohelise päikesevarjuga otsa ees. "Näksiküpar, " ütleb Liivapuu. Iga pooditahtja puhul Liivapuu otse naerukiusava järjekindlusega otsib sügavast taskust võtmed, avab lukku, võtab kangi eest ära, annab poistele kompvekke või sokolaadi ja suleb taas omad kanged ja lukud. Siis tuleb istub oma pingile ja küsib: "Perämäne sõna. " Ütlen talle viimase lause, kuhu jutus katkes ja ta jätkab sealt, täiesti asja juures. On väga kahju, et tema käest vist kunagi teistviisi kirjutada ei saa. Ööd kui päevad valvab ta oma poodi. "Papipoig Looska" jääb meil pooleli, kui päike loojeneb. Kuid nüüd oleme sõbrad ja ma saan luba kunagi sügisepoole tagasi tulla. Lähen ja kiidan endamisi Lõkovat, seda kullaauku, mis süiski minugi kasinale saagile andis tähtsalt teri lisaks. ERA II 194, 9/42

- 1 *Itkulaul* -- vana improvisatsiooniline rahvalaululiik mure, kurbuse ja leina väljendamiseks (tuntuimad on mõrsja-, nekruiti-, surnuitkud).
- 2 *Hoodzha* -- lust, kalduvus, huvi
- 3 *Pühane* -- ikoon, mis asub spetsiaalses pühasenurgas.
- 4 pealisriide
- 5 viiakse kodust, kodutanumalt
- 6 *Mitroskipäev* -- sügisene surnute mälestuspäev.
- 7 surnuaial
- 8 Särk - valge, villane pealisriie.

Eesti Rahvaluulearhiivi stipendiaadid koos R. Viidalepa (all vasakul), O. Looritsa (all keskel) ja H. Tamperega (all paremal). **E. Kirss** on alumises reas vasakult teine.